

A „legjobb” közösség eszménye

A kora újkor utópikus közösségeinek intézményszerkezetét csak akkor rekonstruálhatjuk hitelesen, ha a *bonum commune* elérését megcélzó utópia fogalmát előzetesen definiáltuk. Kimutattuk, hogy ideális közösségeiket mind Platón, mind az utópisták koruk szociopolitikai viszonyaival és intézményeivel való foglalatosságuk révén fejlesztették ki, amelyeket határozottan elutasítottak. Mégis, hogyan jellemezhető az az eszmény, melynek fényében kritikát gyakoroltak? Platón egy képzeletbeli közösségben látott alternatívát, ami annyiban állt összefüggésben az általa kritizált kor szociális és politikai valóságával, amennyiben az athéni demokrácia lényegi struktúraelveinek negációja táplálta. Amennyiben az athéni demokráciát erőteljesen dinamikus bel- és külpolitika jellemezte, annyiban a platóni állameszmény lényeges ismertetőjele a statikusság és konfliktusmentesség. Platón eszményi közössége óta érvényes, ami őt követően az igazságot egyenesen kitünteti: méltósága „a mindig hasonló”,¹ tiszta identitás. Valójában az emancipáció gondolata és az ehhez hozzárendelhető társadalmi mobilitás mint az egyéni kibontakozás előfeltétele Platón számára nemhogy idegen volt, de radikálisan el is utasította azt, mint ahogyan azt az athéni demokráciáról megfogalmazott kritikája is mutatja, mert vélhetőleg az államrend felbomlásához vezetne. Platón szerint a *bonum commune* az individuum fölé rendelt igazságosságban valósul meg maradéktalanul. Ebből kötelező érvénnyel következik az az imperatívusz, hogy mindenki azt teszi az államban, „amelyre természeténél fogva a leginkább alkalmas”.² Eme állandósult társadalmi belső szerkezetnek megfelelően Platón az állam külpolitikai expanzióját optimális nagyságánál fogva elveti mint hanyatlásának kifejeződését. Egy állam akkor éri el ezt a nagyságot, ha biztosítja a lakosság természetes szükségleteinek kielégítését (evés, ivás, ruházkodás stb.).³

Richard Saage: Das Ideal des „besten” Gemeinwesens. In uő: *Politische Utopien der Neuzeit*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991, 25–31.

- 1 Platón: *Az állam*. Atlantisz, Budapest, 2014, 585 c, 470.
- 2 Uo. 433 a, 234.
- 3 Uo. 373 a–d, 139–141.

Platón Államához hasonlóan a kora újkori utópistáknál is az igazságosság ábrázolásáról van szó, mely a szélsőséges igazságtalanság kritizált állapotának mintegy dialektikus viszonzásaként antiindividuális jelleget ölt. A reneszánsz individualizmusát átmenetileg veszélyes elhajlásként stigmatizálják, mert a közösség pusztulásának csiráit hordozza magában. A napvárosiak Campanella utópiájában úgy tartják, hogy „egy test tagjai és az egyik a másik része”.⁴ Napváros alapvetően ama maxima szerint funkcionál, „hogya előbb az egész életét kell figyelembe venni, s csak azután a részekét”,⁵ méghozzá oly módon, hogy „az ember [...] a hatóságoknak feltétel nélküli engedelmességgel tartozzék”:⁶ ez az imperatívusz bölcsőtől a koporsóig kötelező érvényű a napvárosiakra nézve. Alig negyvenöt évvel később, a Nagy Angol Forradalom tetőpontján hangsúlyozta az utópista Winstanley, hogy az ideális kormányzás „nem egyetlen ember akaratától vagy egyáltalán, nem az emberektől függ [...]”. A közösség kormányának nagy törvényhozója a mindenre kiterjedő igazságosság szelleme, mely az emberekben lakozik, majd feltámad és mindenkit megtanít arra, hogy azt csinálják, amit kíván, és hogy mindezt személyre való tekintet nélkül tegyék”. Az önzés farizeus motivációja kiölte ezt a szellemet és „sok évre eltemette a gyűlölet trágyadombján”.⁷ Winstanley hangsúlyozza, hogy a közösséggé válás az államban nem az egyén önfenntartásán (*self-preservation*) alapul, hanem a közfenntartáson (*common preservation*).⁸ Az elérni kívánt igazságos uralom tehát nem az egyén autonóm önmeghatározásából indul ki, hanem fordítva: a teljes közösség intézményes megszervezése biztosítja ennek véghezvitelét, előírva és normalizálva ezzel az egyén cselekvésterét. A jelen kaotikusságát és zűrzavarát egy individuumbólótti rendi gondolattal állítják szembe, ami a legtöbb kora újkori utópiában az eszményi állam külső megjelenésén is nyomot hagy: az eszményi államot geometrikus struktúrákban határozzák meg.

4 Tommaso Campanella: Sonnenstaat. In: *Der utopische Staat*. Reinbek, Hamburg, 1960, 152. A magyar fordításban kevésbé hangsúlyos a Saage által kiemelt gondolat: „úgy bánnak vele [a vétkezéssel], mint egyazon test részével”. Tommaso Campanella: *A Napváros*. Fordította; előszóval és jegyzetekkel ellátta Sallay Géza. Kriterion, Bukarest, 1970, 90.

5 Campanella: *A Napváros*. Id. kiad. 83.

6 Campanella: Sonnenstaat. Id. kiad. 134. A magyar fordításban kevésbé hangsúlyos a Saage által kiemelt gondolat: „végre kell hajtani a tisztviselők utasításait” Campanella. *A Napváros*. Id. kiad. 68.

7 G. Winstanley: *The Law of Freedom in a Platform or True Magistracy Restored*. Schocken Books, New York, 1973, 81.

8 Uo. 83.

Utópia, Napváros és Christianopolis geometrikus alaprajza kétségte-
lenül meglepetések nélküli világot szimbolizál, melynek abszolút transz-
parenciája nem tűri meg az egyéni eltéréseket. Így Utópia partjai azt a
hatást keltik, „[m]intha az egész szigetet körzövel vonták volna meg öt-
százezer lépésnyi kerülettel”.⁹ Utópia alaprajza négyszögletű, ötvennégy
városa négy azonos kerületből és egy közigazgatási központból tevődik
össze. Magukat a városokat, ahogy Campanella és Andreae utópiáiban,
szigorúan funkcionalista módon alakították ki. „Az utcákat úgy vonták
meg, hogy a forgalom érdekeinek megfeleljenek, és a széljárás irányát el-
kerüljék.”¹⁰ Minden ház egy háromemeletes épület. A házak elrendezése
ugyanolyan egységes, mint a városokhoz rendelt szántófeldeké. Minden
város nem kevesebb, mint tizenkét mérföldnyi alapterülettel rendelke-
zik. Amennyiben viszont a városok ennél messzebbre helyezkednek el
egymástól, úgy az alapterület kiterjedése lényegesen nagyobb. Ahogyan
egyik város sem törekszik területének növelésére, úgy a lakosság száma is
éppúgy állandó marad, mint Utópia össznépessége. Campanella követte
Morust az utópikus tér geometrikus kialakításában. Napváros „hét nagy
övezetre oszlik, ezeket a hét bolygóról nevezték el, s egyikből a másikba
négy útvonalon s a világ négy tája felé tekintő négy kapun át lehet eljutni;
oly módon épült azonban, hogy ha az első övezetet elfoglalná is, még
jobban meg kell küzdeni a másodikért és így tovább; így hétszer kell
bevenni ahhoz, hogy legyőzzék.”¹¹ Napváros fenomenológiai külseje sok
szempontból modellül szolgált Andreae Christianopoliséhoz. A város-
alapítás helyszínéül szolgáló Capharsalama szigete „egy körülbelül har-
mincezer lépés kiterjedésű háromszög” formáját ölti.¹² A város alaprajza
négyszögletes, „ahol egy oldal hétszáz lábat tesz ki. Négy védőbástyával
és egy fallal elégségesen erősítették meg. A várost szabályosan a négy
égtáj szerint tájolták. Védhetőségét nyolc igen erős torony adja, melyek a
városon kívül vannak elhelyezve, leszámítva a tizenhat kisebb, ám nem
lebecsülendő, és majdhogynem bevehetetlen fellegvárat a város köze-
pén”.¹³ Christianopolist következetesen e maxima szerint alakították
ki: „A dolgok kinézete mindenütt egyforma, nem pompázatos, de nem is
szegényes.”¹⁴ Az építészet homogenitása, az utópikus sziget geometrikus
alaprajza, valamint város és vidék térkialakításának funkcionalitása a

9 Morus Tamás: *Utópia*. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Kardos Tibor. Kriterion, Bukarest, 1974, 93.

10 Uo. 99.

11 Campanella: *A Napváros*. Id. kiad. 48.

12 J. V. Andreae: *Christianopolis*. Reclam, Stuttgart, 1975, 20.

13 Uo. 25.

14 Uo.

társadalmi viszonyokkal is megfeleltethető. Ha ez egyszer eltekintünk Bacon *Új Atlantiszától*, úgy megszűnik szegény és gazdag megkülönböztetése. Mindenesetre a szociális konfliktusok és osztályharcok a múlthoz tartoznak. Város és vidék közötti szinteződés éppoly kevésbé érvényes, mint ahogy regionális különbségek sincsenek a városok vagy a szárazföld lakosai között: a nyelv, a szokások, az intézmények és a törvények tökéletesen egyeznek egymással. Ez az egyformaság még az utópikus közösség lakóinak napirendje előtt sem áll meg: a napirend egy meghatározott minta szerint részletekbe menően rögzített, ami nem hagy teret a spontaneitásnak. Nem ritkán maguk a ruhák is egységesek. Így Utópia lakói „munka közben hanyagul öltözködnek, bőrbbe, vagy prémebbe, melyek eltartanak vagy hét évig. Kimenőre köpenyt vesznek föl rá, mely a durvább ruházatot eltakarja. Az egész szigeten egyformán a természetes színű gyapjút használják.”¹⁵ Ahogyan Morus *Utópiájában*, úgy hagy nyomot minden egyéni felszámolása a napvárosiak és a christianopolisiak külsején is. Campanellánál majdnem minden férfi és nő ugyanazt a ruhát hordja, „a hadviselésre is alkalmas módon öltözködnek, jóllehet a nők térden alul, a férfiak térden felül érő felsőruhát hordanak”.¹⁶ Andreaenál pedig ugyanúgy, ahogy a christianopolisiaknál, végülis kétfajta ruha található, „mindet egyazon minta szerint tervezték, viselőik neme és kora szerint azonban különböznek egymástól. Anyaguk len és gyapjú, és minden a forróbb és hidegebb évszak szerint váltakozik. Színük mind-egyiknek fehér vagy hamuszürke, és senkinek sem bő szabású”.¹⁷

A kora újkor utópistái aligha lendítették annyira előre ideális közösségük lakosainak uniformizálását, mint Morus, Campanella és Andreae. Bacon mindenesetre nem volt rest ahhoz, hogy a tisztviselők reprezentatív díszpompáját odaadó pedantériával ecsetelje: „drágakővel kirakott kesztyűkről, jácintszínű selyemből szőtt cipőkről”¹⁸ éppúgy szó esik, mint ahogy értékes posztókról és fejjedőkről. Az állam egyik élfunkcionáriusa fogadást ad: „Tágas, drága szőnyegekkel takart és függönyökkel teleaggatott szobában találtunk rá, egy lépcső nélküli emelvényen. Alacsony, remekül díszített széken ült, feje fölött kék selyembe aranyszálakkal hímzett mennyezet volt.”¹⁹ Ez a figyelemre méltó eltérés az uralkodó utópiatípustól aligha leplezheti, hogy a közösség nyilvános

15 Morus: i. m., 108.

16 Campanella: *A Napváros*. Id. kiad. 56.

17 Andreae: i. m., 44.

18 „kezén csodás drágakővel kirakott kesztyű volt, cipője jácintszínű selyemből készült” Francis Bacon: *Új Atlantisz*. Fordította; a bevezető tanulmányt írta; jegyzetekkel ellátta Bodor András. Kriterion, Bukarest, 1976, 84.

19 Uo. 86.

reprezentációjának luxusa nem privát élvezetet szolgál. Szintén meg kell említeni, hogy Bacon *Új Atlantisza* éppúgy a szociopolitikai viszonyok statikusságából táplálkozik, akárcsak elődeinek utópiái. *Új Atlantisz* lakosai ezért nem jelennek meg soha rendezetlen tömegként. Amikor a hajótöröttek először mutatkoztak *Új Atlantisz* nyilvánossága előtt, „az út mindkét oldalán rengeteg ember gyűlt össze és olyan rendezetten álltak sorban, hogy egyenesen úgy tűnt, mintha nem is szórakozásból gyűltek volna össze a látványosság megtekintésére, hanem azért, hogy minket üdvözöljenek.”²⁰ És amint az állam legmagasabb méltósága meglepetés-szerűen meglátogatta Bensalemet, „a terek úgy voltak berendezve, hogy széles, sehol el nem zárt út nyíljon, és nem hiszem, hogy lett volna hadsereg, amely szebben állt volna csatasorban, mint ahogy a nép állt akkor a piacokon. Még az ablakokban is illedelmesen álltak a nézők, mintha mindeniket a maga helyére rendelték volna.”²¹ Míg Campanella mégiscsak számolt annak a lehetőségével, hogy jó intézményeket vegyen át más országoktól, addig *Új Atlantiszban* az intézményesült szociopolitikai viszonyok fejlesztése ki van zárva: Salomona alapító atya olyan intézményeket hozott létre *Új Atlantisz* számára, melyeket „az idők végezetéig rögzített”²² Mindössze a kereszténység bevezetése tekinthető újításnak.²³

Korábban már utaltam rá, hogy az utópikus közösség ezen eszménye összetéveszthetetlen társadalmi modell alapjául szolgál.²⁴ Ennek csapásiránya kettős: egyfelől állam és közösség szétválása ellen irányul. A kora újkori állam intézményeiben koncentrálódó politikai hatalomért az utópisták *societas civilis* és *res publica* egységét tették felelőssé. Másfelől viszont lényegesen módosították ezt a képletet. Az antik és a középkori világgal ellentétben ugyanis a társadalmi reprodukció teljes prepolitikai szféráját, ami az „egész házban” szerveződött, és ami a családtól a gazdaságig terjedt, magának a politikai közösségnek egymáshoz kapcsolódó elemeivé nyilvánították, méghozzá úgy, hogy hierarchikus alá- és fölérendeltségüket egyenjogú alapokon nyugvó, funkcionális együttműködéssel helyettesítsék. Amennyiben helyes ez a forгатókönyv, úgy ebből két hipotézis vezethető le, melyeket a következőkben fogunk megvizsgálni. Egyrészt az interdependencia-modell úgy értelmezhető, hogy a

20 Uo. 43–44.

21 Uo. 85.

22 „úgy gondolta, hogy nemes és hősi céljai eléréséhez semmi más nem hiányzik, csupán az [...], hogy állandósítsa azt az állapotot [to give perpetuity], amely az ő idejében olyan biztos alapokon nyugodott és olyan szilárd volt” Uo. 65.

23 Uo. 54–55.

24 Vö. Th. Nipperdey: Die Funktion der Utopie im politischen Denken der Neuzeit. *Archiv für Kulturgeschichte*, 1962 (44), 370. sk.

reneszánsz és a reformáció utópikus közössége egy olyan funkcionális totalitás kifejeződése, mely teljesen kihúzza a talajt a politika saját területéről. Mivel az ember ember feletti uralma feleslegesnek tűnik, a közösség lemond a centralizált, etatista kormányzati szervekről. Másfelől viszont azt a hipotézist helyezi előtérbe, hogy a közösség valamennyi részterületének egymástól való kölcsönös függését nem szabad egy állam nélküli integrációval egyenlővé tenni. Noha az állam nem képvisel semmiféle társadalomról leválasztott szférát, alapja azonban nem a dolgok igazgatására redukált uralomban áll, hanem abban, hogy a teljes közösséget áthatja, mint ahogy fordítva is, a közösséget az uralomhoz viszonyítják. Tehát vizsgálat tárgyát képezi, hogy ezen alternatívák közül melyik követi soron a kora újkor utópikus államainak integrációs mechanizmusát.

Tillmann Ármin fordítása